

पर्यावरण संतुलीत समृद्ध ग्राम योजना
सुधारित निकष

महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: व्हिपीएम २६१४ / प्र.क्र.३४/पंरा-४
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
तारीख: १३ जून , २०१४

वाचा :-

१) शासन निर्णय क्रमांक: शासन निर्णय क्रमांक व्हिपीएम २६१० / प्र.क्र.१/ पंरा-४ दिनांक १८ ऑगस्ट, २०१०

प्रस्तावना

ग्रामीण पर्यावरणाचे संवर्धन, जतन व संरक्षण करून समृद्ध व संपन्न गावाची निर्मिती करणे ही काळाची गरज असल्याने जल, जमीन, जंगल, हवा, वनस्पती इत्यादी यांचे योग्य व्यवस्थापन करून भौतिक सोयी सुविधाची निर्मिती पर्यावरण संतुलन ठेऊन केल्यास ग्रामस्थांचे जीवनमान, दर्जा सुधारण्यास मदत होईल. ही बाब विचारात घेऊन शासनाने पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजना ही शासन निर्णय दिनांक १८ ऑगस्ट, २०१० अन्वये अंमलात आणली होती. मा.मंत्रीमंडळाच्या दिनांक ४ ऑगस्ट, २०१० च्या बैठकीत घेतलेल्या निर्णयानुसार या योजनेसाठी ४ वर्षासाठी रुपये १३२६ कोटी देण्यास मान्यता देण्यात आलेली होती. ही योजना पुढील उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी राबविण्यात येत आहे.

१. पर्यावरण समतोल राखण्यासाठी उपलब्ध नैसर्गिक संसाधनाचा विकास करणे व त्यासाठी लोकसहभाग मिळविणे.
२. पर्यावरणाचे भान ठेवून भौतिक सुविधा उपलब्ध करणे व इको व्हिलेजची संकल्पना राबवून समृद्ध ग्राम निर्माण करणे.
३. यासाठी राज्य शासनाच्या विविध विभागाच्या ग्रामस्तरीय विविध योजनांची सांगड घालून योजनांचा समन्वय करणे व जेथे ही संकल्पना राबविण्यासाठी नव्या योजनांची, कार्यक्रमांची गरज आहे, ती पोकळी भरण्यासाठी तसे कार्यक्रम / योजना ग्रामविकास विभागामार्फत कार्यान्वित करणे
४. मोठ्या ग्रामपंचायतींचा पर्यावरण विकास आराखडा व ग्रामविकास आराखडा तयार करून अशा मोठ्या गावात शहरी तोडीच्या सुविधा निर्माण करून त्यांना विकासकेंद्रे म्हणून विकसीत करणे.

“ पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजना ” ही सन २०१०-११ मध्ये सुरु करण्यात आली आहे. या योजनेस तीन वर्ष पूर्ण झालेली असून या तीन वर्षात प्रथम वर्षाचे निकष पूर्ण करणारे १६४४३ , द्वितीय वर्षाचे निकष पूर्ण करणारे ९२९० व तिसऱ्या वर्षाचे निकष पूर्ण करणारे ४१७४ ग्रामपंचायती आहेत.

राज्यातील काही ग्रामपंचायती करवसुली, शौचालयांचे बांधकाम इत्यादी बाबीमध्ये कमी पडल्यामुळे अशा ग्रामपंचायतींचा सहभाग होऊ शकला नाही. योजनेच्या अंमलबजावणीची सदयस्थिती पाहता योजनेचे निर्धारित उद्दिष्ट साध्य करण्याकरिता असहभागी असलेल्या ग्रामपंचायतींना सहभागी करून घेणे आवश्यक

आहे. त्याचप्रमाणे पहिल्या आणि दुसऱ्या वर्षाचा टप्पा गाठणाऱ्या ग्रामपंचायतींना तिसऱ्या टप्प्यापर्यंत मजल गाठण्यासाठी प्रोत्साहन देणे आवश्यक आहे. ज्या ग्रामपंचायतींनी तिसरा टप्पा साध्य केलेला आहे त्यांच्या यशाचे सातत्य टिकविणे देखील तितकेच महत्वाचे आहे. पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजनेची तत्वे गावागावांत खोलवर रुजविण्याची नितांत आवश्यकता आहे. तिसऱ्या वर्षाचे निकषास पात्र ठरणाऱ्या ग्रामपंचायतींना अर्धवट न सोडता अथवा पुन्हा पूर्वस्थितीवर (relapse) जाऊ न देता त्यांना जास्त निकष देऊन त्यांना प्रेरणा देणे आवश्यक आहे. वरील बाबींचा साकल्याने विचार करून समर्पक धोरण ठरविणे व सुधारीत निकषांसह योजना पुढे चालू ठेवण्याची बाबत शासनाच्या विचाराधीन होती .

शासन निर्णय

२. राज्यातील गावा-गावांच्या पर्यावरण संतुलित विकासासाठी तसेच त्यातून या गावांना शासनाच्या प्रोत्साहनातून आणि लोकसहभागातून समृद्ध आणि आधुनिक भौतिक सुविधायुक्त बनविण्यासाठी “पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजना” काळाची गरज म्हणून पुढील काळातही राबविणे अत्यंत आवश्यक असल्यामुळे कांही महत्वपूर्ण सुधारणा करून या योजनेची भविष्यातही अंमलबजावणी करण्याचा मा. मंत्रीमंडळाने निर्णय घेतला आहे. पुढील काळात या योजनेच्या अंमलबजावणीचा भाग म्हणून ग्रामपंचायतींनी दर चार वर्षांनी कराची फेरआकारणी करणे व सुधारित कर आकारणी आणि १००% करवसुलीमुळे ग्रामपंचायतीला वाढीव उत्पन्नाद्वारे आर्थिक बळकटी करण्यास मदत होणार आहे. अपांरपारिक उर्जा, बायोगॅस, घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन याकडे बघण्याचा ग्रामपंचायतींचा दृष्टीकोन बदलून मोठ्या प्रमाणावर वृक्षारोपण करून लावलेले वृक्ष जगविल्यामुळे कार्बन क्रेडिट मिळण्यासदेखील हातभार लागणार आहे. अभयारण्य अथवा जंगलाला लागून असणाऱ्या ग्रामपंचायतींनी संयुक्त वनव्यवस्थापन समितीच्या सहभागातून, वृक्षारोपणातून ग्रामपंचायतींना आर्थिक उत्पन्न मिळण्यास मदत होणार आहे. तिसऱ्या वर्षात या योजनेच्या निकषास पात्र ठरलेल्या ग्रामपंचायतींचा गाव आराखडा तयार करण्यात येईल, यामध्ये गावपातळीवर पर्यावरण पुरक मुलभूत सुविधा उदा. बंदिस्त गटार, सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्प, घनकचरा प्रकल्प अंतर्गत रस्ते इत्यादी निर्माण करण्यासाठी स्थानिक ज्ञान, साहित्य वापरण्यासाठी प्रवृत्त करणे इत्यादी बाबींचा आराखड्यात समावेश असेल.

३. ग्रामपंचायतींची निवड व अनुदानाचे निकष

(अ) प्रथम वर्षात ग्रामपंचायत निवडीचे व अनुदानाचे निकष खालील प्रमाणे :-

- (१) पहिल्या वर्षी ग्रामपंचायतीच्या हद्दीत लोकसंख्येच्या ५०% झाडे लावून जगविली पाहिजे. पुढे दोन वर्षात उर्वरित आणखी किमान ५०% झाडे लावून जगविणार असल्याची हमी ग्रामसभेने दिली पाहिजे.
- (२) संबंधित गावाने सन २०१२ मध्ये निर्मल भारत अभियानांतर्गत झालेल्या पायाभूत सर्वेक्षणांनुसार (Baseline Survey) शौचालय असलेल्या कुटुंब संख्येमध्ये २५% वाढ अथवा एकूण कुटुंब संख्येच्या ६०% हागणदारीमुक्त (कुटुंबाकडे शौचालय) असणे या पैकी जी कमी असेल ती अट.
- (३) सर्व प्रकारची कर वसूली : ग्रामपंचायतीने क्षेत्रफळावर आधारित मालमत्ता कर आकारणी, तसेच सुधारित दराने पाणीपट्टी बसवून नजीकची फेरआकारणी नियमाप्रमाणे केली असल्यास व त्यानुसार ६०% थकबाकीसह कर वसूली करणे आवश्यक आहे.

- (४) गावात शासनाच्या प्रचलित नियमानुसार म्हणजे ५० मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडी असणाऱ्या प्लास्टीक पिशव्यांचा वापर करण्यास जनतेस परावृत्त करणे
- (५) प्लास्टिक पिशव्यांचे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून विल्हेवाट लावणे.
- (६) विविध उत्सवातील मूर्तीचे विसर्जन करताना पर्यावरण प्रदूषणाच्या दृष्टीने उपाययोजना करून त्याची अंमलबजावणी करणे.
- (७) संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानात भाग घेऊन अभियानाची प्रभावी अंमलबजावणी करण्याची हमी दिली पाहिजे.
- (८) यशवंत पंचायत राज अभियानात भाग घेण्याची हमी दिली पाहिजे.

वरील निकष पूर्ण करणाऱ्या ग्रामपंचायतींना योजनेतील पहिल्या वर्षीचे अनुदान देण्यात येईल.

(ब) द्वितीय वर्षात ग्रामपंचायत निवडीचे व अनुदानाचे निकष खालील प्रमाणे :-

(१) या वर्षातील एकूण अनुदानाच्या ५०% अनुदान हे प्रथम वर्षात लावलेली झाडे जगल्याच्या प्रमाणानुसार राहिल, परंतु झाडे जगण्याचे प्रमाण २५% पेक्षा जास्त असावे. २५% पेक्षा जास्त झाडे जगल्याच्या प्रमाणात देय अनुदान देण्यात येईल. यामध्ये पहिल्या वर्षात लावलेल्या झाडांपैकी जगलेल्या झाडांचा समावेश राहिल. तथापि पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजनेच्या निकषानुसार दुसऱ्या वर्षी लोकसंख्येच्या किमान एकूण ७५ % झाडे असणे आवश्यक आहे. यामध्ये पहिल्या वर्षात लावलेल्या व जगलेल्या झाडांचा समावेश राहिल.

(२) दुसऱ्या वर्षाचे उर्वरित ५०% अनुदान खालील सुधारित निकष पूर्ण केल्यानंतर देण्यात येईल.

(१) संबंधित गावाने सन २०१२ मध्ये निर्मल भारत अभियानातर्गत झालेल्या पायाभूत सर्वेक्षणानुसार(Baseline Survey) शौचालय असलेल्या कुटुंब संख्येमध्ये ५०% वाढ अथवा एकूण कुटुंबसंख्येच्या ७०% वाढ हागणदारी मुक्त (कुटुंबाकडे शौचालय) असणे यापैकी जी कमी असेल ती अट.

(२) ग्रामपंचायतीने क्षेत्रफळावर आधारीत मालमत्ता कर आकारणी करून व इतर कर लावून तसेच सुधारित दराने पाणीपट्टी बसविली पहिजे, नजीकची फेरआकारणी नियमाप्रमाणे केली असल्यास व त्यानुसार ८०% थकबाकीसह कर वसूली करणे आवश्यक आहे.

(३) गावात शासनाच्या प्रचलित नियमानुसार म्हणजे ५० मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडी असणाऱ्या प्लास्टीक पिशव्यांचा वापर करण्यास जनतेस परावृत्त करणे.

(४) प्लास्टीक पिशव्यांचे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून विल्हेवाट लावणे.

(५) विविध उत्सवातील मूर्तीचे विसर्जन करताना पर्यावरण प्रदूषणाच्या दृष्टीने उपाययोजना प्रत्यक्ष सुरू करणे आवश्यक आहे.

(६) संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानात जिल्हा परिषद मतदारसंघ स्तरीय किंवा त्यावरील तपासणीत भाग घेवून किमान ५०% गुण मिळाले पाहिजेत.

(७) लोकाभिमुख उत्तम शासनासाठी यशवंत पंचायत राज अभियानात किमान ५०% गुण मिळाले पाहिजेत.

(८) अपारंपारिक उर्जामध्ये ५०% स्ट्रीट लाईट (सौर ऊर्जा/ CFL/LED) बसविणे व किमान १ % कुटूंबांकडे बायोगॅस वापर असणे आवश्यक आहे.

(९) घन कचरा व्यवस्थापन अंतर्गत १००% कचरा संकलन व ५०% कचऱ्यापासून खत निर्मिती किंवा शास्त्रशुध्द विल्हेवाट.

(१०) सांडपाणी व्यवस्थापन अंतर्गत ५०% शास्त्रशुध्द व्यवस्था.

(११) केंद्र व शासनाच्या ई - पंचायत, संग्राम यंत्रणामधील सर्व संगणकीय आज्ञावलीमध्ये माहिती संकलीत करणे आवास सॉफ्टवेअर व एमएएस सहीत (Model Accounting System) आवश्यक आहे.

(क) तृतीय वर्षात ग्रामपंचायत निवडीचे व अनुदानाचे निकष खालील प्रमाणे :-

(१) तिसऱ्या वर्षाच्या एकूण अनुदानाच्या ५०% अनुदान हे पूर्वी लावलेली झाडे जगल्याच्या प्रमाणानुसार राहिल. परंतु झाडे जगण्याचे प्रमाण ५०% पेक्षा जास्त असावे. ५०% पेक्षा जास्त झाडे जगण्याच्या प्रमाणात देय अनुदान देण्यात येईल. तिसऱ्या वर्षी किमान लोकसंख्येइतकी झाडे असणे आवश्यक (यामध्ये पहिल्या व दुसऱ्या वर्षात लावलेल्या आणि जगलेल्या झाडांचा समावेश राहिल.)

(२) उर्वरीत ५०% अनुदान हे खालील निकष पूर्तते नुसार देण्यात येईल.

(१) संबंधित गावाने सन २०१२ मध्ये निर्मल भारत अभियानांतर्गत झालेल्या पायाभूत सर्वेक्षणानुसार(Baseline Survey) शौचालय असलेल्या कुटुंब संख्येमध्ये ७५% वाढ अथवा एकूण कुटुंब संख्येच्या ८०% हागणदारी मुक्त असणे यापैकी जी कमी असेल ती अट.

(२) सर्व प्रकारची कर वसूली, ग्रामपंचायतीने क्षेत्रफळावर आधारित कर आकारणी करून नजीकची फेरआकारणी नियमाप्रमाणे केली असल्यास व त्यानुसार ९०% थकबाकीसह कर वसूली करणे आवश्यक आहे.

(३) गावात शासनाच्या प्रचलित नियमानुसार म्हणजे ५० मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडी असणाऱ्या प्लास्टिक पिशव्यांचा वापर करण्यास जनतेस परावृत्त करणे

(४) प्लास्टिक पिशव्यांचे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून विल्हेवाट लावणे.

(५) विविध उत्सवातील मूर्तीचे विसर्जन करताना पर्यावरण प्रदूषणाच्या दृष्टीने प्रभावी उपाययोजना अंमलात आणली पाहिजे.

(६) संत गाडगेबाबा ग्रामस्वच्छता अभियानात जिल्हा परिषद मतदारसंघ स्तरीय किंवा त्यावरील तपासणीत किमान ६०% गुण मिळाले पाहिजेत.

(७) यशवंत पंचायत राज अभियानात किमान ६०% गुण मिळाले पाहिजेत.

(८) अपांरपारिक उर्जामध्ये १००% स्ट्रीट लाईट सोलर/ CFL/LED चे बसविणे व किमान २ % कुटूंबांकडे बायोगॅस वापर असणे. तसेच १० % कुटूंबांकडे सौरऊर्जा/CFL/LED चा वापर असणे आवश्यक आहे.

(९) घन कचरा व्यवस्थापन अंतर्गत १००% कचरा संकलन व १००% कचऱ्यापासून खत निर्मिती किंवा शास्त्रशुध्द विल्हेवाटीची व्यवस्था.

(१०) सांडपाणी व्यवस्थापन अंतर्गत ७५% शास्त्रशुध्द व्यवस्थापन.

ड. तिसऱ्या वर्षी पात्र झालेल्या ग्रामपंचायतींना पुढील काळातही दरवर्षी अनुदानास पात्र होण्यासाठी खालील प्रमाणे निकष असतील.

१. ग्रामपंचायतीच्या हद्दीत या योजनेअंतर्गत लावण्यात आलेल्या झाडांपैकी ग्रामपंचायतीच्या लोकसंख्येइतकी झाडे जिवंत असली पाहिजे.
२. ग्रामपंचायत १००% हागणदारी मुक्त (सर्व कुटुंबानी शौचालयाचा वापर करणे) असली पाहिजे.
३. ग्रामपंचायतीने फेरआकराणी सुधारित दराप्रमाणे करणे आवश्यक आहे. ग्रामपंचायतीची वसूलपात्र घरपट्टी व पाणीपट्टी वसूली थकबाकीसह १००% असली पाहिजे.
४. ग्रामपंचायतीकडून वितरीत करण्यात येणारे सर्व दाखले, सेवा (१ ते १९) ग्रामसुविधा केंद्रामार्फतच वितरीत केले पाहिजेत.
५. घनकचऱ्याचे १००% शास्त्रशुद्ध संकलन व व्यवस्थापन आणि सांडपाण्याचे १००% व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे.
६. केंद्र व शासनाच्या ई- पंचायत, संग्राम यंत्रणामधील सर्व संगणकीय आज्ञावलीमध्ये माहिती संकलीत करणे (आवास सॉफ्टवेअर व एमएएस (Model Accounting System) सहीत) आवश्यक आहे.
७. संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानात ६० % गुण मिळाले पाहिजेत.
८. यशवंत पंचायतराज अभियानात अ + (७५% पेक्षा जास्त गुण) मिळाले पाहिजेत.
९. ग्रामपंचायतीने गतवर्षात मंजूर केलेली सर्व विकासकामे (इंदिरा आवास घरकुलासह) मुदतीत पूर्ण केली पाहिजेत.

१०. ५० मायक्रॉनपेक्षा कमी जाडी असणाऱ्या प्लास्टीक पिशव्यांचा वापर करण्यास जनतेस परावृत्त करणे व अशा पिशव्यांचे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून विल्हेवाट लावणे.

४. निकष पूर्ण करणाऱ्या ग्रामपंचायतींना खालीलप्रमाणे निधी देण्यात येईल :-

- (अ) १०००० पेक्षा जास्त लोकसंख्येच्या ग्रामपंचायतींना - दरवर्षी रुपये १० लाख व यापैकी तालुका मुख्यालयाच्या ठिकाणी असणाऱ्या ग्रामपंचायतींना - दरवर्षी रुपये १२ लाख
- (ब) ७००१ ते १०००० पर्यंत लोकसंख्येच्या ग्रामपंचायतींना - दरवर्षी रुपये ८ लाख
- (क) ५००१ ते ७००० पर्यंत लोकसंख्येच्या ग्रामपंचायतींना - दरवर्षी रुपये ५ लाख
- (ड) २००१ ते ५००० पर्यंत लोकसंख्येच्या ग्रामपंचायतींना - दरवर्षी रुपये ४ लाख
- (इ) १००१ ते २००० पर्यंत लोकसंख्येच्या ग्रामपंचायतींना - दरवर्षी रुपये ३ लाख
- (ई) १००० पर्यंत लोकसंख्येच्या ग्रामपंचायतींना - दरवर्षी रुपये २ लाख

तिसऱ्या वर्षी पात्र झालेल्या गावांनी पुढील वर्षात त्यांचे कामाचे सातत्य राखणे व पुढील वर्षातील निकषांची पूर्तता करणे आवश्यक आहे. या ग्रामपंचायतींना योजनेच्या तिसऱ्या वर्षात देण्यात येणाऱ्या निधी प्रमाणेच लोकसंख्येच्या आधारे निधी देण्यात येईल. प्रस्तावित योजनेअंतर्गत

सलग तीन वर्षांचे निकष पूर्ण करणाऱ्या व सातत्य राखणाऱ्या ४१७४ ग्रामपंचायतींना या योजनेअंतर्गत निधी उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

५. या योजनेअंतर्गत निधीचा वापर पुढील कामांसाठी वापरता येईल.

योजने अंतर्गत प्राप्त होणारा निधी शक्यतो केंद्र / राज्य शासनाच्या इतर योजनेमधून मिळणाऱ्या निधीशी सांगड घालून खर्च करण्यात येईल. (उदा. बी आर जी एफ). हा निधी रोपवाटिका , वृक्षसंवर्धन , जलसंवर्धन, पिण्याच्या पाण्यासाठी आर. ओ. / शुध्दीकरण प्रकल्प, स्वयंसहाय्यता

गटांना सुविधा केंद्र / वर्कशेड/ साठवणुकीसाठी गोडाऊन बांधणे, गावातील घनकचऱ्याचे व्यवस्थापन (मुख्यतः संकलन व प्रक्रिया , विविध जैविक व पर्यावरण संतुलित तंत्रज्ञानाचा वापर करून) , गावातील सांडपाण्याचे व्यवस्थापन, जलनिःसारण गटारे, रस्त्यांवरील दिवाबत्ती - सौरपथदिवे, अपारांपारिक उर्जा विकास व वापर (पवन, सौर, जैविक इ.), दहन-दफन भूमी बांधकाम व त्यासाठी आवश्यक इतर सोयी सुविधा पुरविणे, स्मृती उदयान, ग्रामपंचायती अंतर्गत गावे व वाड्यांना जोडणारे साकव बांधकाम, उदयाने व बसथांबा, राजीव गांधी भारत निर्माण ग्राम सुविधा केंद्र (६० :४० प्रमाण राखताना लागणारा अतिरिक्त निधी) , पर्यावरण संतुलित विकासाकरिता इतर नाविन्यपूर्ण प्रकल्प. तसेच प्राप्त निधीतून ५ टक्के पर्यंत खर्च तज्ञसेवा, प्रशासकीय व्यवस्था व अंमलबजावणी प्रक्रियेकरीता करता येईल.

६. योजनेची अंमलबजावणी :-

१) या योजनेची गावपातळीवर अंमलबजावणी ग्रामपंचायती मार्फत होणार आहे. निकष पूर्ण केल्यानंतर तपासणीनंतर ग्रामपंचायतीस या योजनेतर्गत निधी प्राप्त होईल. हा निधी ग्रामपंचायतीने स्वतंत्र खात्यामध्ये जमा करावयाचा आहे. याचे नियमित लेखा परिक्षण होईल याशिवाय सामाजिक लेखा परिक्षण (Social Audit) ग्रामपंचायतीचे स्तरावर होणार आहे.

२) योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी शासनाने विहीत केलेली अर्हता व अनुभव असणाऱ्या व त्यानुसार तयार केलेल्या पॅनेलवरील नामांकीत सेवाभावी संस्था अथवा बाहेरील पर्यावरण, पायाभूत सुविधा तज्ञांची मदत घेता येईल. ग्रामपंचायतींना ग्राम आराखडा व पर्यावरण विकास आराखडा करण्यास सहकार्य आणि इतर मार्गदर्शन व अंमलबजावणीसाठी तांत्रिक सल्लागारांचे स्वतंत्र पॅनेल तयार करण्यात येईल. त्यायोगे ग्रामपंचायतींना वरील योजना राबवितांना समर्पक तंत्रज्ञान, (Appropriate Technology) तांत्रिक माहिती व मार्गदर्शन मिळू शकेल ग्रामपंचायती त्यांचे गरजेनुसार तांत्रिक, संगणक, पर्यावरण, लेखा, समाजसेवा तज्ञ यांच्या सेवा कन्सलटंसी/कंत्राटी पध्दतीने अल्पकाळाकरीता प्राप्त करून घेऊ शकतील. १३ वा वित्त आयोग, बीआरजीएफ आदी तत्सम योजनातून यासाठी आर्थिक तरतूद करून, सक्षम प्राधिकाऱ्याची मंजूरी घेऊन याबाबत सांगड (Convergence) घालता येईल. यासाठी ग्रामविकास विभाग आवश्यक प्रक्रिया निश्चित करून देईल.

३) राज्य स्तरावर तांत्रिक ज्ञान/सहकार्य व सनियंत्रण करण्यासाठी ग्रामविकास, कृषी, पर्यावरण क्षेत्रातील तज्ञांचे गट तयार करण्यात येतील. राज्यात या योजनेच्या प्रचार व प्रसिध्दीसाठी ग्रामपंचायतींना मार्गदर्शन करतील व या योजनेत उत्कृष्ट काम करणारे तज्ञ तसेच पंचायत राज प्रशिक्षण केंद्रातील प्रशिक्षक यांचे राज्यात गट तयार करतील.

४) या योजनेच्या संकल्पने प्रमाणे अंमलबजावणीचे मूल्यमापन तसेच त्यासंबंधी उणीवांचा आणि पुढील काळात या योजनेची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्याच्या दृष्टीने या योजनेचे स्वतंत्र मूल्यमापन हाती घेण्यात येईल. या मूल्यमापनातून उपलब्ध होणाऱ्या निष्कर्षांच्या आधारे अंमलबजावणीची पुढील दिशा ठरविण्यात येईल.

७. अंमलबजावणीसाठी संनियंत्रण व तपासणी समित्यांची स्थापना.

१. तपासणी समित्यांची स्थापना खालील प्रमाणे राहिल.

(अ) तालुका स्तरावरील तपासणी समिती.

मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी तालुका स्तरावर १०० % तपासणीसाठी समिती खालील प्रमाणे गठीत करावी .

१. गट विकास अधिकारी / अतिरिक्त गट विकास अधिकारी
२. शाखा अभियंता / उप अभियंता (बांधकाम)
३. शाखा अभियंता / उप अभियंता (पाणीपुरवठा)
४. कृषि अधिकारी
५. विस्तार अधिकारी

या योजनेत सहभागी होणाऱ्या ग्रामपंचायतींनी परिच्छेद ३ मधील निकष पूर्ण केल्यानंतर विहित नमून्यात दिनांक २ ऑक्टोबरच्या ग्रामसभेत मान्यता घेऊन प्रस्ताव गटविकास अधिकारी यांच्याकडे दिनांक १० ऑक्टोबर पर्यंत सादर करण्यात येतील. त्यानंतर वरील समितीकडून ग्रामपंचायतींनी निश्चित केलेले निकष पाळले आहेत काय ? याची तपासणी करण्यात येईल. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी वरील प्रमाणे तपासणी समिती स्थापन करावी व एका पंचायत समितीतील अधिकाऱ्यांच्या समितीकडून दुसऱ्या पंचायत समितीची तपासणी करून निकष पूर्ण करणारे प्रस्ताव, गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती, हे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषदेकडे पाठवतील.

(ब) जिल्हा स्तरावरील तपासणी समिती.

मुख्य कार्यकारी अधिकारी, यांनी जिल्हा परिषद स्तरावर २०% तपासणीसाठी समिती खालील प्रमाणे गठीत करावी.

१. खाते प्रमुख
२. वन विभाग किंवा सामाजिक वनीकरण यांचे प्रतिनिधी
३. प्रदुषण नियंत्रण मंडळ यांचे प्रतिनिधी

या समितीने तालुक्याकडून आलेले प्रस्ताव विभागीय आयुक्तांस पाठविण्यापूर्वी २० टक्के तपासणे आवश्यक आहे. ज्या तालुक्यात २० टक्केपेक्षा जास्त गाव अपात्र आढळल्यास, त्या तालुक्यातील सर्व प्रस्तावांची १०० टक्के पुन्हा तपासणी करणे आवश्यक राहिल. त्यानंतर जिल्ह्यातील सर्व प्रस्ताव एकत्रित करून मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी त्यांच्या शिफारशीसह ते विभागीय आयुक्त यांचेकडे सादर करावेत.

(क) विभागीय आयुक्त स्तरावरील तपासणी समिती.

विभागीय आयुक्त हे विभागीय स्तरावर २०% तपासणी करणेसाठी खालील प्रमाणे समिती गठीत करतील.

१. उप आयुक्त (आस्थापना) / उप आयुक्त (विकास) / अतिरिक्त मुख्य कार्यकारी अधिकारी
२. सहाय्यक आयुक्त (सर्व)
३. प्रदुषण नियंत्रण मंडळाचा प्रतिनिधी
४. भारत निर्माण कक्षातील अभियंता.
५. वन विभागाचा प्रतिनिधी

या समितीने जिल्हयाकडून आलेले प्रस्ताव शासनास पाठविण्यापूर्वी २० टक्के रॅण्डम तपासणे आवश्यक आहे. रॅण्डम तपासणीत ज्या जिल्हयात २० टक्केपेक्षा जास्त गावे अपात्र आढळल्यास त्या जिल्हयातील सर्व प्रस्तावाची १०० टक्के पुन्हा तपासणी करणे आवश्यक राहिल. या समितीला सहाय्य करण्यासाठी ज्या जिल्हयात तपासणी करावयाची आहे त्या जिल्हयाच्या बाहेरील जिल्हयातून संबंधित क्षेत्रातील अनुभवी / तज्ञ अधिकारी समिती सोबत घेऊ शकतील. अतिरिक्त मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांची नेमणूक त्याच जिल्हयामध्ये करण्यात येऊ नये. त्यानंतर विभागातील सर्व प्रस्ताव एकत्रित करून विभागीय आयुक्त यांनी त्यांच्या शिफारशीसह ते प्रस्ताव शासनास सादर करावेत.

विभागीय आयुक्तांकडून तपासणी करून शिफारस केलेल्या विहीत निकष पूर्ण करणाऱ्या ग्रामपंचायतींना अनुदान मंजूर करण्यात येईल. तपासणीचे प्रपत्र यथावकाश निर्गमित करण्यात येतील.

२. सनियंत्रण समित्यांची स्थापना खालील प्रमाणे राहिल.

(अ) गट/पंचायत समिती स्तरावर सनियंत्रण समिती

१. सभापती पंचायत समिती- अध्यक्ष
२. उप सभापती पंचायत समिती- उपाध्यक्ष
३. जिल्हा परिषद सदस्य (दोन)
४. पंचायत समिती सदस्य (दोन)
५. सरपंच (दोन) (एक महिला)
६. तालूका रोपवन अधिकारी
७. क्षेत्रीय वनअधिकारी
८. बालविकास प्रकल्प अधिकारी
९. गटशिक्षण अधिकारी
१०. प्रदुषण नियंत्रण मंडळाचे प्रतिनिधी
११. गटविकास अधिकारी सदस्य सचिव

सदस्य समिती वेळोवेळी या योजनेचा आढावा घेतील व तालुकास्तरावर पात्र झालेल्या ग्रामपंचायतींचे अवलोकन व आवश्यक तपासणी करून शासनास शिफारस करेल.

(ब) जिल्हा परिषद स्तरावरील सनियंत्रण समिती

१. अध्यक्ष जिल्हा परिषद- अध्यक्ष
२. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
३. सभापती कृषी व पशुसंवर्धन
४. अतिरिक्त मुख्य कार्यकारी अधिकारी,
५. जिल्हा नगर रचनाकार
६. जिल्हा सामाजिक वनीकरण अधिकारी/ उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण
७. उप वन संरक्षक
८. कृषी विकास अधिकारी

९. महाराष्ट्र प्रदुषण मंडळ / पर्यावरण विभागाचा प्रतिनिधी

१०. जिल्हा नियोजन अधिकारी

११. उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (ग्रामपंचायत) सदस्य सचिव

सदस्य समिती वेळोवेळी या योजनेचा आढावा घेतील व जिल्हा स्तरावरून पात्र झालेल्या ग्रामपंचायतींचे अवलोकन व तपासणी करून शासनास शिफारस करेल.

(क) राज्यस्तरावर मा.मंत्री, ग्राम विकास यांच्या अध्यक्षतेखाली खालील प्रमाणे सनियंत्रण समिती राहील.

१) मा.मंत्री, ग्राम विकास

२) मा. राज्यमंत्री, ग्रामविकास

३) प्रधान सचिव, वित्त

४) प्रधान सचिव, नियोजन

५) प्रधान सचिव, पाणीपुरवठा व स्वच्छता

६) प्रधान सचिव, जलसंधारण

७) प्रधान सचिव, वने

८) प्रधान सचिव, आदिवासी विकास

९) प्रधान सचिव, सामाजिक न्याय

१०) सचिव, पर्यावरण

११) सचिव, अल्पसंख्यांक

१२) संचालक, सामाजिक वनीकरण

१३. प्रधान सचिव ग्राम विकास, सदस्य सचिव

१४. या क्षेत्रातील तज्ञ व्यक्ती (अशासकीय)

सदर समिती ही विभागीय आयुक्त यांचेकडून प्राप्त झालेल्या प्रस्तावांची छाननी करून अंतीम मान्यता देईल. या योजनेच्या अंमलबजावणी व सनियंत्रणासाठी त्यांच्या जिल्हा दौऱ्यात या योजनेचा आढावा घेणे, पाहणी करणे, प्रोत्साहन देण्याचे काम करीतील. अशासकीय तज्ञ व्यक्ती या योजनेच्या प्रसिध्दी व प्रबलनासाठी राज्यभर दौऱ्याचे आयोजन करून या योजनेला चालना देण्याचे प्रयत्न करतील.

८. आदर्शकृतीचे संकलन, दस्तीकरण व त्यांचा प्रचार आणि प्रसार:-

या योजनेच्या अंमलबजावणीत जी गावे नाविन्यपूर्ण उपक्रम राबवितील व ज्यातून विज्ञान, तंत्रज्ञान व्यवस्थापकीय व लोकसहभागीय अशा नाविन्यपूर्ण कृती (Innovative Practices) इतर गावांना पर्यावरण संतुलीत ग्राम विकासाकरिता प्रत्यक्ष राबविण्यास प्रमाणभूत व सहाय्यभूत ठरतील त्यांचे संकलन करण्यात येईल व अशा गावांसाठी प्रोत्साहनपर व गौरवपर पारितोषिक योजना राबविण्यात येईल. आदर्श कृतीची (Best Practices) माहिती होण्यासाठी अभियानातील यशस्वी गावांना इतर ग्रामपंचायत पदाधिकारी / अधिकारी यांच्या आदानप्रदान भेटी आयोजित करण्यात येतील.

९. क्षमता बांधणी व जनजागृती :-

अ) या योजनेअंतर्गत जनजागृतीसाठी रेडीओ, दुरदर्शन तसेच वृत्तपत्रात जाहिराती देण्यात येतील जिल्हास्तरावर पोस्टर, घडीपत्रिका, गावस्तरावर कलापथक, तसेच भिंतीवर म्हणी लिहिणे, गृहभेटी इत्यादी माध्यमातून मोठ्या प्रमाणावर जनजागृती करण्यासाठी या योजनेच्या एकूण अर्थसंकल्पित शासन सहभाग निधीच्या ४ टक्के निधी प्रचार प्रसिध्दी, प्रशासकीय / व्यवस्थापन, तांत्रिक सहाय्य व संनियंत्रण कक्ष यासाठी राज्यस्तरावर तरतूद उपलब्ध करून देण्यात येईल. नामांकित शैक्षणिक संस्थेकडून विषयातील तज्ञांची नेमणूक करून त्यांच्या सेवा योजनेचे संशोधन आणि धोरणात्मक सुधारणा करण्यासाठी आणि योजना चालू असताना त्यामध्ये आवश्यक ते बदल सुचविण्यासाठी या निधीचा वापर केला जाईल.

ब) योजनेची अंमलबजावणी करण्यासाठी राज्यस्तरापासून ते गावस्तरापर्यंत सर्वच स्तरावर क्षमता बांधणी व जनजागृती मोहिम हाती घेण्यात येईल. ग्रामस्तरावरील सरपंच, ग्रामपंचायत पदाधिकारी, ग्रामसेवक, अंगणवाडी सेविका, आरोग्य सेवक, शिक्षक इत्यादींसाठी तालुकास्तरावर कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात येईल व या सदस्यांना पर्यावरण ग्राम व यातील तांत्रिक बाबी, लोकसहभाग यावर मार्गदर्शन करण्यात येईल.

क) ग्राम विकास विभागामार्फत नियमितपणे यशदा, पुणे, ग्रामसेवक प्रशिक्षणकेंद्र, पंचायतराज प्रशिक्षण केंद्र व स्वयंसेवी संस्था यांच्यामार्फत आयोजित करण्यात येणाऱ्या ग्रामपंचायत पदाधिकारी व ग्रामसेवक यांच्या प्रशिक्षणात पर्यावरण संतुलित समृद्धग्राम या विषयावर भर देण्यात यावा. राजीव गांधी पंचायत सशक्तीकरण अभियानांतर्गत ग्रामपंचायतीतील सदस्यांच्या क्षमता वृद्धीतून ग्रामपंचायतीची क्षमता वाढविण्यावर भर देण्यात यावा. तसेच जिल्हा परिषद व पंचायत समिती पदाधिकारी यांच्या प्रशिक्षणात या विषयावरसुद्धा भर दिला जावा.

१०. उदयोजकांचा सहभाग :-

CSR (Corporate Social Responsibility) अंतर्गत विविध उद्योजक / कारखानदार यांना सहभागी करून घेण्यात येणार आहे. याकरिता राज्यातील सर्व उदयोजकांना / कारखानदारांना त्यांचे क्षेत्रातील या योजनेत पात्र ठरलेल्या गावांची माहिती मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद व त्यांच्या अधिनस्त अधिकाऱ्यांनी राज्यातील विविध उदयोजकांना / कारखानदारांना देऊन त्यांना त्यांच्या निवडीनुसार गाव दत्तक घेऊन गावांच्या गरजांच्या प्राथमिकतेनुसार गावाच्या विकासासाठी हातभार लावण्याची विनंती करतील. या मध्ये उद्योजक / कारखानदार सहभागी झाल्यास शासनाचा आर्थिक भार कमी होणार आहे. CSR (Corporate Social Responsibility) अंतर्गत उद्योजकांची मदत घेणे, पर्यावरण विकास आराखडा, जमीन विकास आराखडा इत्यादीचे संनियंत्रण करणे व मार्गदर्शन करणे कामी "तांत्रिक सहाय्य व संनियंत्रण कक्ष" राज्यस्तरावर स्थापन करण्यात येणार असून योजनेच्या संनियंत्रणासाठी, प्रचारप्रसिध्दीसाठी या कक्षाचा उपयोग असेल. त्याचा शासन निर्णय यथावकश निर्गमित करण्यात येईल. शासनाच्या विविध योजनांची अंमलबजावणी करणे, यासाठी सांगड (Convergence) घालण्यावर भर देण्यात येईल.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक क्र. २०१४०६१३१६२८०१८२२० असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(एस. एस. संधू)

प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. माननीय राज्यपालांचे सचिव
२. माननीय राज्यपालांचे सचिव
३. मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव
४. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव
५. मा. मंत्री व मा. राज्यमंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव
६. मा. विधान सभा व विधान परिषद सदस्य (सर्व)
७. मा. मुख्य सचिव
८. मा. अध्यक्ष, जिल्हा परिषद (सर्व)
९. सर्व मंत्रालयीन विभाग
१०. विधी मंडळ ग्रंथालय, विधान भवन मुंबई (१० प्रती)
११. महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, मुंबई (५ प्रती प्रसिध्दीसाठी)
१२. सर्व विभागीय आयुक्त
१३. सर्व जिल्हाधिकारी
१४. संचालक, राज्य ग्रामीण विकास यंत्रण (यशदा), पुणे
१५. प्राचार्य, ग्रामसेवक प्रशिक्षण केंद्र, पंचायत राज प्रशिक्षण केंद्र, संयुक्त प्रशिक्षण केंद्र
१६. महालेखापाल, महाराष्ट्र - १ मुंबई (लेखा व अनुज्ञेयता)
१७. महालेखापाल, महाराष्ट्र - १ नागपूर (लेखा व परिक्षा अनुज्ञेयता)
१८. संचालक, लेखा व कोषागारे, मुंबई
१९. ग्राम विकास विभागातील सर्व उप सचिव
२०. सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी
२१. सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी
२२. संचालक, भाषा संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य मुंबई
२३. ग्रामविकास विभागातील सर्व कार्यासने व रोखशाखा

२४. निवडनस्ती, कार्यासन, पं. रा.-४(२२), ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग.